

Каліщук О.

Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті. – Л., 2020. – 528 с.

Сучасна історіографічна ситуація в Україні та Польщі породила чимало викликів для професійних істориків. Наявність суперечок щодо трактування подій минувшини, ідеологічна заангажованість і вплив історично-суспільних стереотипів актуалізують для сучасних дослідників пошук нових методологічних підходів. Саме тому поява монографії докторки історичних наук, професорки Оксани Каліщук, в якій авторка вдало поєднала найновітніші методологічні тенденції історичної науки та величезну історіографічно-джерельну базу, є претензійною відповіддю тим актуальним викликам, що стоять перед сучасною історіографічною наукою.

Сьогодні аксіоматичним стало твердження про волинські події 1943–1944 рр. як про найдражливішу, найскладнішу та найтрагічнішу сторінку спільної українсько-польської історії. Тож не дивно, що міжнаціональне протистояння українців і поляків у роки Другої світової війни є не просто складовою історичної пам'яті українського та польського суспільств, досі викликає гострі суперечки не лише у середовищі істориків, але й пересічних громадян, десятиліттями посідаючи «найвищі рейтинги» у суспільних дискурсах, неодноразово стаючи предметом політичних маніпуляцій. Амбітність авторки осягнути всі багатогранні складові історичної пам'яті про події на Волині у воєнні роки, спроба роздивитися всі деталі через «криве дзеркало» пам'яті та неупереджено їх узагальнити, викликає, щонайменше, інтерес і повагу.

Рецензована праця стала свого роду підсумком інтелектуального та публіцистичного доробку вітчизняних і польських дослідників за останні три десятиліття, засвідчує той факт, що процес пошуку нових джерел, їх систематизація й інтерпретація не припинялися впродовж цього часу, тривають донині. У книжці вдало поєднано аналіз історіографії та суспільного дискурсу, котрі взаємодоповнюють один одного, дозволяючи поглянути на проблему різноаспектно, в усіх її можливих варіаціях.

Монографія розділена на два великих блоки: «Волинські події – поле битви національних історіографій» та «Війни за історію» і пам'яттєвий дискурс». У першому розділі О.Каліщук детально аналізує польську й українську історіографію від комуністичних часів до періоду незалежності, порівнює західноєвропейську, північноамериканську та сучасну російську історіографію, доходючи висновку, що в нинішньому суспільному просторі тема Волині '43 надактуальна не лише в Польщі, Україні, а й у Російській Федерації та країнах Заходу, і становить невід'ємну частину наукового дискурсу.

Проводячи аналіз історіографічною процесу, авторка звертається до спадку комуністичної доби, коли, з одного боку, в обох країнах тему міжнаціонального протистояння в роки Другої світової війни замовчували, а з іншого – було зібрано фактичний матеріал, котрий став підґрунтям для досліджень у демократичних Україні й Польщі.

Цікавим сюжетом стало відстеження змін тенденцій у національних історіографіях у поглядах на Волинську трагедію. Авторка стверджує про зближення різних течій у польській історіографії, випрацювання колегами з-за Бугу одноставнішого

погляду та активізацію спроб популяризації «чорно-білого» бачення подій 1943–1944 рр. у суспільстві з метою утвердження «національної рації». Інституціалізація й державна підтримка досліджень волинської теми в Польщі позначається на фаховому діалозі, який на сьогодні фактично припинений.

Обнадійливими для вітчизняної історичної науки виявилися висновки дослідниці щодо повільного, але впевненого поступу у вивченні проблеми українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни. Обґрунтовуючи його, О.Каліщук звертає увагу читачів і на появу поважних, комплексних студій українсько-польських взаємин у ХІХ–ХХ ст. В.В'ятровича, Б.Гудя, І.Льюшина, і на накопичення фактичного матеріалу такими краєзнавцями, як Я.Царук, І.Ольховський, І.Пуцук, котрим удалося представити свідчення українських очевидців. Саме це дозволяє сподіватися як авторці рецензованої монографії, так й усім нам, що позицію українських істориків почують польські колеги.

Серед зауваг щодо першого розділу монографії, хотілося б акцентувати на тому, що тут проаналізовано невеликий історіографічний доробок комуністичного періоду. Автори рецензії свідомі того, що у часи СРСР факт українсько-польського протистояння на Волині замовчувався, а тому історіографічний доробок цього періоду незначний. Усе ж уважаємо, що більш пильної уваги заслуговують спогади членів радянських партизанських загонів, навіть попри їх суб'єктивність і малу інформативність. Згаданий аспект підсилив би повноту розгляду історіографії.

Аналіз доробку західних фахівців дозволив О.Каліщук зробити невтішний для українських істориків висновок про те, що, незважаючи на роль арбітра, яку бере на себе західна історіографія в полеміці української й польської сторін, усе ж більшість західноєвропейських і північноамериканських істориків роблять висновки на основі польських джерел, публіцистики.

Примітною особливістю рецензованої книжки став соціологічний зріз проблеми, що представлений різноплановими діаграмами, схемами, графіками тощо. Підсумовуючи соціопитування, статистичні дані, авторка ілюструє еволюційний поступ у свідомості українців та поляків щодо розуміння і сприйняття волинських подій. Представлені статистичні дані унаочнюють сплески суспільного дискурсу й дозволяють провести аналіз тих факторів, які мали на нього прямий чи опосередкований вплив. Від себе рецензенти вважають за необхідне акцентувати увагу на тому, що досі у вітчизняній науці ніхто не аналізував суспільний дискурс і формування історичних стереотипів через соціологічну складову, а між тим, саме такий підхід дозволяє унаочнити загальну картину.

Другий розділ розкриває особливості формування та реалізації політики історичної пам'яті в Польщі й Україні, проливає світло на міфологізацію Волині⁴³, висвітлює роль церкви у процесі українсько-польського порозуміння. О.Каліщук, зокрема, звертається до християнських цінностей, які водночас об'єднують і роз'єднують українців та поляків. Авторка відстежує роль християнської моралі, котра неминуче веде до формули «Пробачаємо та просимо прощення!».

Вирізняє з-поміж інших досліджень книгу й те, що окремим блоком О.Каліщук досліджує мистецьке та літературне відображення Волинської трагедії в Польщі й Україні, і простежує, наскільки це відображення здатне впливати на суспільно-історичні стереотипи суспільства. Зроблені висновки невтішні, адже в нашій країні тема міжнаціонального протистояння на Волині в роки війни майже не представлена у художній літературі (як, власне, і в кінематографі чи театрі), натомість у Польщі на сьогодні використовують чималий арсенал літературно-мистецьких засобів, через які формується національна свідомість та історична пам'ять громадян цієї держави.

Цікаві дослідження комеморативних практик, адже, як стверджує О.Каліщук, саме модерний «культ комеморації» став своєрідною «сучасною приватизацією минулого», способом скасовувати бар'єри між нами теперішніми та реальністю минулого. Сьогодні є очевидною важливість для польської сторони символічних жестів і демонстративних акцій у царині пам'яті про міжнаціональний конфлікт часів Другої світової війни. Поряд із цим слід визнати той факт, що потенціал задіяння комеморативних практик в українсько-польському історичному діалозі використаний далеко не повністю.

Авторка монографії аналізує комеморативні практики щодо волинських подій у розрізі їх функціонування в музейному й публічному просторі, звертаючи увагу на наявність маркерів, котрі визначають громадську позицію. Водночас у монографії обійдено увагою проблеми меморіалізації трагедії, а якраз це, на нашу думку, є невід'ємною складовою комеморативних практик. Автори рецензії свідомі того, що меморіалізація волинських подій може бути предметом окремих розвідок, і все ж переконані, що необхідно було б принаймні окреслити загальні тенденції меморіалізації українсько-польського протистояння років війни задля цілісної картини у царині комеморації.

У межах другого розділу Волинська трагедія аналізується крізь призму «гібридних воєн», а це ще більше актуалізує досліджувану проблему й переводить її в політичну площину. Авторка на численних прикладах ілюструє, як складну історичну минувшину використовують у сучасних реаліях для розпалювання міжнаціональної ворожнечі та ненависті.

Рецензована монографія містить інформативно цікаві й великі за обсягом додатки. Це, фактично, повне зібрання всіх тематичних документів, у той чи інший спосіб дотичних до теми Волині⁴³. Авторка ділить їх на три групи: політика, церква, громадськість. Важливо наголосити, що додатки подаються українською та польською мовами, а тому будь-який документ придатний для ознайомлення мовою оригіналу, що дозволяє до найменших тонкощів вникати в його зміст.

Окремо про бібліографію. У монографії О.Каліщук вона становить майже 3000 позицій (що вже цінне для тих, хто зацікавиться темою Волинської трагедії) і поділена на такі блоки: «Інформації про офіційні заходи вшанування пам'яті жертв українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни», «Архівні джерела та збірники документів», «Спогади й розповіді про події в окремих місцевостях», «Українсько-польське протистояння у роки Другої світової війни: історіографічні дослідження», «Автореферати дисертацій», «Вивчення міжетнічних відносин на пограниччі у школі та вишах», «“Волинські події”: політичний і суспільний виміри», «Монументи, пам'ятні дошки на вшанування жертв українсько-польського конфлікту», «“Волинсько-малопольська трагедія” у літературі та мистецтві», «Повідомлення про наукові конференції, круглі столи, виставки», «Рецензії», «Бібліографічні матеріали». Важливим елементом видання став науково-довідковий апарат, а наявність іменного покажчика лише підтверджує дотримання авторкою стандартів.

І, насамкінець, дизайн обкладинки – на чорному тлі багрово-червоні сліди крові – не просто привертає увагу, але й налаштовує на важкий сюжет. Ураховуючи неспадуючу актуальність проблеми в останні роки, книгу неможливо не помітити. На жаль, тираж її становить усього 100 прим. Залишається сподіватися, що в недалекому майбутньому видання буде додруковане або ж перевидане.

Тема та назва монографії засвідчують той факт, що в польському й українському суспільствах є певна міфологізація подій на Волині в роки Другої світової війни,

що пов'язані з міжнаціональним протистоянням, а також те, що ці суспільні міфи досі працюють, викривлюючи реальний стан речей, цифри жертв цього протистояння, його винуватців. Власне, це викривлення розпочалося з кінця 1940-х рр., до чого значною мірою доклалася радянська система. Прикладами міфологізації можуть слугувати дата 11 липня 1943 р., з якою пов'язують розгортання гострого конфлікту на Волині, або ж проблема кількості жертв трагедії, що є особливо увиразненим в останні роки, чи міфологізація постаті С.Бандери та його ролі в розгортанні українсько-польського протистояння.

І попри те, що історики досі не порахували жертв міжнаціонального конфлікту (і, швидше за все, ніколи вже не порохують), маємо численні приклади, коли переважно політики називають дедалі нові (зазвичай щораз більші) цифри. Цей приклад, до речі, також підтверджує тезу про міфологізацію трагедії. А, між тим, професійний історик має неупереджено оперувати фактами й чітко усвідомлювати, що ані вояки Армії крайової, ані бійці УПА не були ні святими, ні єдино винними в конфлікті між поляками та українцями, що розгорівся в роки Другої світової війни. Ідеалізація жодної зі сторін недопустима. Саме таким безпристрасним поглядом оцінює Волинь⁴³ професорка О.Каліщук.

Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор,
декан факультету історії, політології та міжнародних відносин,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича
(Чернівці, Україна), dobrzanskiy@i.ua

Людмила СТРІЛЬЧУК

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки
(Луцьк, Україна), Strilchuk.Lyudmila@vnu.edu.ua